

Un castell medieval als inicis de l'edat moderna: Montferrer (l'Urgellet) al segle XVI

Introducció

La historiografia referent a l'Urgellet s'ha centrat especialment en l'estudi de l'edat mitjana: a la ingent tasca de publicació de documents endegada i mantinguda per la Societat Cultural Urgel·litana, especialment a la revista *Urgellia*, s'hi han sumat recentment algunes tesis doctorals centrades en el període medieval.¹ Els primers segles de l'època moderna, però, han restat força al marge dels estudis històrics i, amb algunes notables però inusuals excepcions,² continuen mancant molts treballs que aportin informació sobre aquest període. Aquesta mancança encara és més acusada en els estudis sobre arquitectura militar, centrats novament en l'edat mitjana³ o en el cas singular de la fortificació abaluartada de Castellciutat, construïda a partir de 1692.⁴

El castell de Montferrer, un poble situat al mig de la ribera de la Seu d'Urgell, havia esdevingut durant l'època medieval una fortalesa amb algunes particularitats. Documentat des de l'any 1087 (tot i que l'any 1050 ja se cita una torre en aquest indret), quan el castell va ser cedit al capítol de canonges de la catedral de la Seu d'Urgell, aquesta fortalesa hauria tingut un paper important en el control militar i fiscal de les valls d'Andorra.⁵ Posteriorment, com en el cas veí d'Arfa, el castell va ser una de les principals presons del Capítol d'Urgell. Tot i que en desconeixem l'aspecte físic i l'estructura, sabem que era, lògicament, al cap del poble, sembla que tenia una capella dedicada a Santa Maria (de la qual nosaltres no hem trobat cap referència),⁶ i estava format per diversos recintes emmurallats, el més ampli dels quals deuria tancar al seu interior les cases de la localitat.⁷

Lluís Obiols i
Perearnau, historiador
i arxiver, president de
l'IECAU

Montferrer des del riu
Segre, al primer terç del
segle xx. Arxiu Comarcal
de l'Alt Urgell, fons de
cal Courer de la Seu
d'Urgell (fotografia:
Guillem de Plandolit)

L'estructura urbana de Montferrer

L'espai agrari del terme de Montferrer ha estat estudiat gràcies a l'existència d'un capbreu de l'any 1497.⁸ No ha sigut així amb l'estructura urbana del nucli, de la qual només s'ha indicat que els habitatges estaven separats de les construccions agroramaderes, especialment les eres, que s'agrupaven fora de les muralles.⁹ Aquesta distribució, amb les eres fora de les muralles, deuria ser habitual. Si més no, també a Alàs sabem que es produïa una situació similar a les darreries del segle XVI.¹⁰

L'existència de diferents capbreus de Montferrer escrits entre els anys 1497 i 1710 fa possible una certa reconstrucció de les característiques urbanístiques del nucli.¹¹ A grans trets, i sense entrar en detalls menors, sabem que el castell es trobava, de forma previsible, al cap del poble, en el punt més fàcilment defensable i on es podia exercir un control visual major. En l'època de la qual estem parlant, el castell afrontava amb cal Berenguer i cal Bernat. El 1497, la casa de Berenguer Cerqueda (cal Berenguer, posteriorment, i fins avui, conegut com cal Bringué) afrontava "cum vallo dicti castrí"¹² i el 1665 s'especificava que confrontava a l'oest i al nord "ab lo pati del castell",¹³ el 1697 s'especificava que la casa se situava "prop lo castell".¹⁴ Per altra banda, Arnau Guillem Cerqueda tenia una casa el 1497 que afrontava "cum castro" i "cum vallo dicti castrí",¹⁵ la mateixa casa que el 1515 es deia que "ara té en Bernat Cerqueda", de qui deuria prendre el nom (cal Bernat):¹⁶ el 1596 el seu propietari s'identifica com a "Jaume Bernat",¹⁷ i el 1665 el seu propietari, "àlies Bernat" declarava que la casa afrontava a l'oest "ab la remota del castell" i al nord "ab lo pati del castell",¹⁸ de la mateixa forma que ho declarava Pere Bernat el 1710.¹⁹

Actualment, el punt més elevat del turó, on sembla que queden algunes restes del castell integrades en un habitatge,²⁰ està profundament transformat i difícilment hi és reconeixible la trama urbana antiga. Tot i això, el cap del poble deu mantenir en part la distribució d'aquest moment, amb els carrerons estrets i sinuosos com el Capcarrer i el carrer de l'Avet, que suposem que s'han mantingut fossilitzats aproximadament segons la seva configuració antiga. Aquest nucli estava emmurallat: al tancament nord-est del recinte, a tocar de l'actual església, es conserven algunes restes físiques d'aquesta muralla. Bàsicament es tracta d'una torre cantonera, amb base atalussada i algunes espitlleres, que actualment es troba integrada en un edifici d'habitatges. També, el trencador edifici "Torreó", un bloc d'habitatges de construcció recent i coronat per una torre circular coberta amb teulada cònica de pissarra, sembla que es fonamenta sobre una antiga estructura de torre circular, actualment irreconeixible.²¹

Fora d'aquest àmbit tancat, i a manera de raval estès cap al nord-est, s'hi trobaven, ja a finals del segle XV, un conjunt d'edificacions que configuraven un nucli conegut com el "Barri". El 1497, en aquest indret hi trobem, bàsicament, estables i corrals, però també hi figuren unes poques cases. Allí mateix trobem documentats la plaça, el cementiri²² i l'església parroquial de Sant Vicenç,²³ i la casa on es trobava el forn comunal de la vila. A poc a poc, aquest espai es va anar ocupant amb noves cases: el 1596 cal Xanxo declara una casa a l'interior del poble, i també "altra casa al Barri, que ans ere establa".²⁴ El topònim "Barri" apareix encara al capbreu de 1596, però ja no al de 1665. Deduïm que aquest espai arribava aproximadament fins a l'actual plaça, i que configuraria un nou recinte tancat,

amb un portal.²⁵ Encara més enllà, trobem la partida de la collada, al voltant de l'actual plaça major. Allí, i també resseguint el camí que puja cap a la Serra, s'hi trobaven bàsicament eres i corrals. Com en el cas anterior, algunes eres que hi havia en aquest espai es van anar reconvertint en cases: el 1697, per exemple, Ermengol Hereter tenia una casa vella, i "altra casa, dita la casa nova, situada en la collada del mateix lloch".²⁶

No sabem exactament com va canviar la configuració urbana de la població en construir-hi la nova església de Sant Vicenç, datada el 1771, tal com es veu a la data esculpida damunt de la porta. La capitulació per a construir-la especificava que el nou temple s'hauria d'edificar a la plaça de la població, i que els constructors rebrien els materials de l'església de Sant Miquel, i els del campanar i la portalada de l'església parroquial vella. Sabem que l'església de Sant Miquel, que el 1758 es qualifica com "oratorio o capilla" i que estava en bon estat,²⁷ es trobava a tocar de la plaça.²⁸ Tot i que, sense un treball més aprofundit, no podem precisar la ubicació exacta de l'antiga església parroquial, de la qual sabem que "per sa situació" no era possible engrandir-la,²⁹ les diverses afrontacions que la mencionen ens fan pensar que es deuria trobar en un punt ben proper on s'acabaria construint el temple actual.

Torre amb base atalussada i espitlleres, que formava part d'un dels recintes emmurallats de Montferrer. Fotografia: Lluís Obiols i Perearnau

El castell al segle xvi

Durant la guerra civil catalana del segle xv, el castell va ser utilitzat per les tropes de la Diputació del General,³⁰ i també com a lloc segur on els canonges de la catedral guardaven elements valuosos, com una biblia gran i altres llibres de l'arxiu que hi van tenir preservats els anys 1469 i 1470.³¹ Pocs anys més tard, continuava en ple funcionament, ja que disposem dels capítols on s'estipulava de quina forma s'hi havia de fer guarda, els anys 1477 i 1480, que transcrivim íntegrament pel seu interès (annexos números 1 i 2). Anotem que, durant aquests anys, es van fer obres i es van regular les guardes en diferents castells del Capítol: entre 1468 i 1480 trobem capitulacions sobre aquestes qüestions referents als castells de Montellà, Aristot, Alàs, Torres, Montferrer i Alòs.³²

Arribat el segle xvi disposem d'un conjunt notable de dades que ens informen sobre el castell de Montferrer, la seva estructura i el seu contingut, i que creiem que val la pena difondre pel seu propi interès a nivell local, però també com exemple i estudi de cas d'una fortalesa d'origen medieval en el pas cap a l'edat moderna i els nous sistemes de construcció poliorcètica derivats de la progressiva generalització de les armes de foc i de l'artilleria.

Un primer document, de l'any 1517, ens mostra l'abandonament de l'edifici i de la seva gestió. Es tracta de la carta enviada per Joan Martí³³ als canonges de la catedral, en la qual

descriu l'estat del castell i el descuit dels seus responsables, una situació magníficament resumida en la primera frase de la carta: "aqueix vostre castel de Monfarer està molt roynós y mal gordat". Pel que fa a l'estructura del castell, Joan Martí informa de l'existència de sostres amb bigues de fusta podrides, d'una coberta que tenia goteres, i també de la presència d'una cisterna –que perdia l'aigua– i d'una porta que donava al vall, sense baluart que la protegís. També ens aporta informació sobre aspectes defensius, com l'existència d'armes de foc (artilleria, arcabuseria i pólvora) i la manca de mantellets davant de les finestres, o sobre el funcionament diari del castell, amb la presència de porcs, gallines i un gos. Pel seu interès, tant lingüístic com pròpiament pel seu contingut específic, transcrivim el document íntegrament (annex número 3). També sabem que l'any 1538 es va comprar un mascle d'artilleria pel castell, al mateix moment en què, ja utilitzat com a presó del Capítol, s'hi van ajusticiar unes dones acusades de ser bruixes, tormentades amb un torn i penjades a la forca.³⁴

Arribat el desembre de l'any 1574, disposem d'un document de gran rellevància per entendre com era el castell de Montferrer. Es tracta de l'inventari dels béns que contenia, quan el procurador del Capítol, Onofre d'Esquerrer, el va prendre en comanda³⁵ (vegeu-lo transcrit íntegrament a l'annex número 4). Aquest inventari ens permet veure en part quina era l'estructura de l'edifici en aquell moment. Sabem que l'entrada a la fortalesa estava protegida per una barbacana, i que tenia un pati amb una cisterna. Al seu voltant s'hi deurién ubicar les diferents dependències: una pallissa, un forn, dues presons (una a prop de la porta del castell i una altra sota una escala), una sala, la cuina, una cambra de les armes i un "cap del castell", que segurament podem identificar amb una torre principal, ja que també trobem documentat "lo caragol del cap del castell", per fer referència a l'escala que hi pujava.

Pel que fa al contingut moble, bastant escàs, hi trobem elements quotidians, com una galleda amb poal, dos armaris, una colga, dos capfoguers i un caixabanc, objectes utilitzats per a la custòdia dels presos (grillons de ferro i cadenes), elements sonors, com una campana i un cargol de mar,³⁶ i un conjunt d'armes molt diverses, en alguns casos de tradició medieval i probablement obsoletes (fins i tot, explícitament, s'especifica que alguns elements són "fets a la antigor") i en altres casos més modernes, especialment les armes de foc. En tot cas, a nivell numèric, l'equipament armamentístic del castell sembla força discret en aquell moment.³⁷

Un parell d'anys més tard de fer aquest inventari, segurament a casa de l'ambient conflictiu derivat del bandolerisme i de les guerres de religió a l'altre costat de la frontera francesa,³⁸ els canonges van acordar, "per quant los castells y forteses dels lochs y vassalls del reverent Capítol, alguns de aquells estan enderrocats y altres van en gran ruhina per hont tenen gran necessitat de refer-los, que's refassen y se posen obres en ells, segons serà mester (...) donant-los commissió particular per al dit effecte, so és, per al castell y torre de Alàs al senyor degà, al castell de Montallà al senyor canonge Quintana, al castell de Monfarrer y a la torre de Arfa al senyor canonge Queralt, al castell de Fórnols y de Tuxent al senyor micer Joseph Boquet, al castell de Lordà al senyor canonge Bestús, sense dietes".³⁹

En l'estat actual de la recerca no coneixem l'abast de l'actuació al castell de Montferrer, (el 1583 s'hi portaven pedres),⁴⁰ però disposem d'algunes noves informacions sobre l'edifici i la seva estructura l'any 1591. En aquell moment, Montferrer va patir un assalt de bandolers, que van entrar al castell per alliberar uns presos que hi havia tancats. Els assaltants, de nit, van escalar la muralla de la població entre les cases del batlle Joan Cerqueda i d'en Berenguer, "que deu tenir dita muralla vint palms de altària". Un cop dins del lloc, alguns bandolers van pujar al campanar de l'església per evitar que la població pogués tocar les campanes per avisar els veïns. Fem notar que aquestes dues cases es trobaven al Barri, on també hi havia l'església (la casa de Joan Cerqueda afrontava amb el cementiri),⁴¹ per la qual cosa l'accés al campanar va ser immediat quan van haver entrat a la població. La resta de bandolers, amb una segona escala, van escalar el baluart del castell, que "a la part de dins del lloch és de altària de vuyt o nou palms (...) y a la part del baluart és de altària de dotse palms". A dins del baluart, van fer esclatar la porta del castell amb pólvora; aquesta porta estava defensada per una garita, des de la qual es van tirar "canteres" als assaltants. El document encara ens informa de l'existència de "la presó més baixa" i de "la presó sobirana, prop de la sisterna" i, de retruc, sense relació directa amb el castell, també cita "los enllosats o terrats qu'estan a l'endret de la porta del dit castell".⁴²

No sabem en quin moment el castell es deuria desmantellar, un aspecte que supera l'abast d'aquest article. En tot cas, durant el segle XVII ben sovint es documenten despeses de manteniment de la fortalesa.⁴³ Encara el 1683 es va intervenir al castell, quan els cònsols de Tost hi havien portat 62 cargues de calç "per la obra se ha feta en aquell",⁴⁴ i l'any següent s'hi trobava empresonat el doctor Josep Artigalàs, de la Seu d'Urgell.⁴⁵ Possiblement la construcció de la fortalesa de Castellciutat, a partir de 1692, deuria motivar un canvi en la concepció de la defensa a tota la Ribera de la Seu, que suposem que deuria afectar d'alguna manera el castell de Montferrer. En tot cas, encara el 1727 se citen les despeses per "dos destacaments de les bigues del castell".⁴⁶ Tot i que no ho podem assegurar, suposem que, més enllà de la seva funció primigènia defensiva, el castell va continuar servint de presó del Capítol fins a la desaparició de les senyories jurisdiccionals, el 1811.⁴⁷

Conclusions

Al llarg del text, hem intentat fer una primera aproximació, per força incompleta i amb alguns aspectes poc concrets, a les característiques del castell de Montferrer durant el segle XVI.⁴⁸ Sens dubte, una recerca més aprofundida permetria precisar i ampliar els resultats exposats i entendre com era la localitat i els edificis que la integraven durant els segles moderns.

Pel que fa al castell, les dades de què disposem ens permeten intuir de quina forma una fortalesa medieval s'aniria adaptant per a la guerra moderna, en un moment en què les construccions militars i l'armament evolucionaven ràpidament. En tot cas, sembla que el castell presentava durant aquesta època les característiques pròpies d'una fortificació de l'edat mitjana, i només les petites millores i reformes que s'hi anaven fent deuriem introduir nous criteris constructius que, temps més tard, serien els utilitzats en la gran ampliació de la

fortalesa veïna de Castellciutat, abaluartada i pensada per a resistir les ofensives de l'artilleria moderna.

Avui, uns pocs topònims, com el carrer del Portalet i el carrer de Plana Castell, mantenen el record de les antigues fortificacions, de les quals deuen procedir les pedres ben escairades i repicades reutilitzades en algunes cantonades i parets dels edificis actuals. Des d'un punt de vista molt més vistós, l'edifici "Torreó", construït damunt de les restes de l'antiga muralla cap a 1970 (tot i que va restar abandonat i a mig fer durant una colla d'anys), s'ha convertit en una imatge emblemàtica del poble de Montferrer que, ben lluny de l'aspecte que deuria tenir la fortificació originària, potser és l'element més determinant perquè l'imaginari col·lectiu recordi que en aquell turó s'hi havia aixecat, fa segles, un antic castell.

Edifici "torreó", construït sobre l'antiga muralla, i campanar de l'actual església parroquial de Sant Vicenç de Montferrer. Fotografia: Lluís Obiols i Perearnau

Annex documental⁴⁹

1

Capítols per a la guarda del castell de Montferrer, acordats entre el Capítol d'Urgell i Antoni Collpiquer, l'any 1477.

ACU, caps 34, contractes, castell de Montferrer.

Capítols fets e fermats entre lo honorable Capítol d'Urgell d'una part e mossèn Antoni Collpiquer, vicari de Adrayll de la part altre, sobre la guarda del castell de Montferrer, que dit Capítol li acomana.

E primerament, és stat concordat entre les parts que lo dit mossèn Antoni Collpiquer prestarà sagrament e homenatge all honorable Capítol que bé e lealment, ab tota diligència, gordarà lo dit castell, e an aquell no leixarà entrar home dell món que no sian les persones dels canonges e particulars de aquells, residents en la Seu o trameses per lo dit honorable Capítol, ço és, que sien reputats residents o que sien vassalls naturalls de dit Capítol que visquen reposats en lur domini, no pas de aquells que segueixen la guerra.

Ítem, és stat concordat que ell guardarà aquell castell ab si terç, ço és, en dos vassalls nostres de Montferrer o d'altra part, e que hara seràn los vassalls en Guiu e son genre, qui prometran e juraran de dia tostemps star l'a hu d'ells ab dit mossèn Antoni, e de nit tots dos, e faran la guaita, la qual no puga mancar may, que cascuna nit no y haia almenys huna guaita, partint-les per nits o de mig nit a mig nit segons se concorderan ab voluntat de dit mossèn Antoni. E com dit mossèn Antoni hirà a la sua vicaria de Adrayll per cantar o fer alí lo servey acustumat, prometran star los dits vassalls ells abduits si mester serà o l'a hu fins dit mossèn Antoni sia tornat, a conexensa sua, de dit mossèn Antoni, en dit castell, e com hauran a fer lo servey de la vila en guaites e altres coses, hi logueran o en lur loch daran al castell home sufficient dell loch qui faça lo concordat demunt.

Ítem, per semblant juraran e prometran dits vassalls que en presència ni absència de dit mossèn Antoni no aculliran nengú en dit castell si no fos alí canonge present e dels residents en la Seu, ni ells, sens dit Antoni, no y aculliran altre nengú, encara que sia vassall dell dit Capítol.

Ítem, és stat pactat que dit mossèn Antoni no's puga absentar de dit castell sinó per lo servey de la dita sua vicaria, e si per alguna cosa de molta necessitat havia a venir ací en la Seu o anar a n'altre loch propinque, no puga restar per res que totes nits no dorme en dit castell, si ia donchs per qualque cas incuidat no havia licència del dit honorable Capítol obtenguda, tota via leixant lo castell en l'orde sobredit, çò és, de dia dos bons e sufficients hòmens e de nit tres vassals propis de dit Capítol, segons és dit.

Ítem, és stat pactat e jurat que per los salaris haian, çò és, lo dit mossèn Antoni setza sous e los dos vassals quatorze entre abduis cascun any, sens nengunes altres avaries ne vitualles, car de aquells cascuns d'ells se han a dar recapte, çò és, mossèn Antoni en les que ell se despenrà e los vassals en les lus, e cascú qui volrà fer foch, a ses despeses se haia haver lenyes.

E sia en arbitre de dit mossèn Antoni si, per lo servey dell castell o necessitats de aquell, de dar licència als dits vassals isquen a fer alguna cosa, restant ell però personalment en dit castell.

Ítem, si per algun cas de guerra los habitants de Montferrer o altres portaven alí alguna utilitat dels enemichs e se'n pogués haver quint, que fos dell dit mossèn Antoni fins en V florins corrents, e si més avant pugaven dits quints, la meitat dell que se n'hauria se haguessen a convertir per artellaria a obs de dit castell.

Ítem, que dit mossèn Antoni no puga anar per cantatges sinó en sa vicaria e dins lo loch de Montferrer. E que haia a tenir dins lo dit castell, per provisió, deu sestés de qualsevol blats e d'equí amunt tants com volrà, mas no menys, e si de si matex no podia, procurarà ab sos amichs de tenir-los-hi continuament en blat o en farina.

Ítem, que qualssevol obres o artelleries de guerra o altres necessitats dell castell, axí com són cavals, garites, mantelletes, cordes, etcètera, que se haian a fer a despesa dell dit honorable Capítol, ajudant-hi ells de lur poder, etcètera.

Ítem, que si per avant hi havia alsquins dubtes que per los presents capítols no fossen declarats, que tota via s'í puga afegir de voluntat de les parts o, si no's concordaven, que cascuna hi haia a metre hun home, e çò que aquelles concordaran se haia a servir e tenir.

2

Capítols per a la guarda del castell de Montferrer, acordats entre el Capítol d'Urgell i Miquel Figuerós, l'any 1480.

ACU, capsa 33, contractes, castell de Montferrer.

Capítols fets e concordats entre lo honorable Capítol d'Urgell e mossèn Miquell Figuerós, canonge, sobre la guarda del castell de Montferrer, de la quall ell pren càrrech a beneplàcit dell dit honorable Capítol.

E primerament és estat pactat e promés que lo honorable Capítol sobredit és content acomenar lo dit castell de Montferrer al sobredit mossèn Miquell Figuerós, a beneplàcit lur, çò és, que tota hora a ells vinga bé comenar-lo a altri ho puguen fer, e de salari per la dita guarda li donen a rehó de any vint-e-sinch lliures, les quals li prometen bé pagar de quatre en quatre mesos, tant estant longament com a dit honorable Capítol plaurà, etcètera.

Ítem, és stat pactat, promés e jurat que lo dit mossèn Miquell tendrà dit castell a totall petició e ordenança de dit honorable Capítol, a costum d'Espanya,⁵⁰ farà la diligència li serà possible circa la bona guarda de dit castell, tenrà ab si hun home de faigó per a tall mester, a voluntat de dit honorable Capítol, lo quall, per semblant, ans que hi entre, venrà jurar en mans de dit Capítol que serà faell e tenrà axí matex dit castell en absència de dit mossèn Miquell a tota ordinació de dit honorable Capítol, e a dits ús e costum d'Espanya, e aquell no darà a altra persona dell món sinó a dit Capítol o a qui ells volran, ni leixarà entrar en dit castell sinó los canonges e vassals naturals dell dit honorable Capítol, e que enchara que li portassen devant la força dit mossèn Miquell per fer-li promesa de dar-la que si'l sabien matar, nunque consentirà [sic] dita força vinga en altra mà etcètera, largament e bastant a tota utilitat e honor dell dit honorable Capítol e de la Sglésia d'Urgell.

Ítem, és stat pactat e offert que cascuna nit almenys seran dos en dit castell, e que faran la guaita acostumada, e si ell se havia a partir d'elí per qualsevol necessitat, lexarà en dit castell hun altre home de fet ab lo qui tenrà ordinari, per manera lo castell nunca stiga de nit menys de dos hòmens, bastants e disposats per fer armes, e lo que hi lexarà en loch seu sia vassall de dit Capítol o tal que no's puga haver sospició de la sua fidelitat etcètera, e si lo dit mossèn Miquell havia ha fer de necessitat absència de més de quatre dies, tremetrà a demanar llicència al dit Capítol, intimant-los les persones lexa en dit castell.

Les altres coses qui s'i porien aplicar, totes se entenen sien a profit e honor dell dit honorable Capítol e de la dita Sglèsia. Laus Deo.

3

Carta de Joan Martí on informa del mal estat del castell de Montferrer i dels incompliments del castlà en la seva guarda, l'any 1517.

ACU, correspondència, any 1517.

Reverendus dominus.

Serà la present per avís com aqueix vostre castel de Monfarer està molt roïnós y mal gordat. Lo tectum⁵¹ se plou en moltes parts, a-y moltes bigues podrides y trencades, los sostres desrocats, la sisterne que no té l'aygua, és d'esquerda, auria necessari fer-la de nou de bons cantals, ab bon batum tinrà per a sempre. A les finestres no y a mantalets, a la porta del val auria menester baluart, l antemural, e adobar los vals, la artilaria y balestaria. La pólvora està en l baril y a mal recapte, deuria estar *sub fideli custodia clavium*.

Lo castelà no y està de dia ni algú dels seus de nit, sopat an se van colgar, no y fan gorda alguna, axí es porchs y galines estan per gorda al castel. Diu dit castelà que los altres n'i tenien, sols no u escombren, per ço és tot ple de pusses. Lo ca no té sinó lo pèl y la ossa, per poc de menyar li donen, y és (?) gaytes. Si vostres providències no provehexen lo dit castel [serà?] perdut si guerra avien, sò que Déu no vulla, les (?) judicis evidents són més de guerra que de pau. (?) tot mirar y provehir com se pertany, *non obstante valeant* (?).

Del vostre castel de Monfarer, a XI de juliol MDXVII.

Yo volia anar l poc y só avisat los camins són perilosos.

Ad totum paratissimus, Ioannes Martini.

4

Inventari del castell de Montferrer, en el moment que Onofre d'Esquerrer el rep en comanda per part del Capítol de canonges de la catedral d'Urgell, el 1574.

ACU, capsa 52 (inventaris), Carpeta "Mn. Pere" (llog 1.070).

Inventarium receptum de rebus repertus intus castrum de Montferrer, comendatis domino Onofrio de Esquerrer, procuratori reverendi Capituli urgellensi. 22 decembris 1574.

Die XXIII [sic] decembris 1574, in castro de Montferrer.

De mandato illustris et admodum reverendi Capituli urgellensi fuit receptum inventarium de rebus repertis intus castrum predictum, presente pro dicto Capitulo reverendo ac magnifico domino Joanne Besturs, canonico Sedis Urgellensi ac (?) et testibus infrascriptis, in modum sequentem.

Primo, en la porta de la barbacana fonch trobada ab sa tancadura y clau, bona.

Ítem, altra porta que his [sic] als carrers del loch de Montferrer, ab tancadura y forrellat dedins y defora; no y ha clau sinó a part defora.

Ítem, l'altra porta del castell ab sa tancadura dins y defora, és ver que a part de dins no y és la clau.
Ítem, la porta de la presó más [sic] prop de la del castell, a l'entrant a man dreta, la qual és ab sa tancadura y clau, bona.

Ítem, la porta de la presó dejós la escala, ab sa tancadura y clau, bona.
Ítem, la porta de la palissa, sens clavadura.

En lo pati de la cisterna.

Primo, una galleda ab un pual.

Ítem, en la istància prop de la cisterna, la porta ab sa clavadura y clau.

Ítem, una colga de dins, dolenta, que està en dita istància.

Ítem, la porta qui és mijera, prop del forn, ab sa tancadura, sens clau.

En la sala del castell.

Primo, dos armaris, buyts.

Ítem, dos ferros grillons.

Ítem, altres dos ferros grillons, los quals tenen los presos.

Ítem, dues cadenes de gordar presos, la una grossa y l'altra petita.

En la cuyna.

Primo, una porta mijera ab son pany he forrellat, sens clau.

Ítem, l'altra porta de la cuyna, que hix a la sala ab son pany he forrellat, sens clau.

Ítem, dos capfoguers bons y ben grossos.

Ítem, un caxabanch ab sa taula, sens frontisses.

Ítem, en lo caragol del cap del castell, una porta ab sa clavadura, sens clau.

En lo cap del castell.

Primo, sis falconets de ferre ab sos bancs.

Ítem, quatre espingardes ab sos bancs.

Ítem, un passavolant de bronso, curt.

Ítem, un mosquet de bronso curt ab son mànec de fust.

Ítem, una campana.

En la cambra de les armes.

Primo, la porta ab sa clavadura y clau.

Ítem, deu ballestes ab ses gaffes he corda, salvo una que no y ha corda.

Ítem, una alabarda, ja dolenta.

Ítem, dos alcabussos [sic] grossos.

Ítem, un canó de escopeta.

Ítem, vuyt petos desguarnits.

Ítem, dos descarregadors ho tribes de ferre per les pessas de foch.

Ítem, un carregador ho verga de ferre per carregar les pessas.

Ítem, una corriola.

Ítem, unes poliges.

Ítem, dos ferres de les canals, la de rexat, puntiagudes.

Ítem, un tros de malla, dolent.

Ítem, un collar de ferre.

Ítem, dos ferres per les canals.

Ítem, altres dos ferres de canals.

Ítem, tres cuyrasses.

Ítem, quatre mascles de pessas.

Ítem, lo tros del passavolant de bronso.

Ítem, devuyt ferres de tretes, fets a la antigor, qu'es diuhen "grans de ordi".

Ítem, un pavés, ja vell.

Ítem, una cervellera.

Ítem, dos flascos.

Ítem, dos trossos de plom, que n'í ha de aquí a mig quintar.

Ítem, una flota de tretes, unes sens ferre, altres sens ferre [sic].

Ítem, barril [sic] dolent ab una poca de pólvora.

Ítem, dos furgues de carregar los falconets.

Ítem, una rodella, dolenta.

Ítem, una cambreta prop la cambra de les armes ab sa porta y pany, sens clau.

Ítem, un caragol de mar.

Testes Joannes Puyol, textor lane Civitatis Urgellensis, et Arnaldus Pons de Sanct Solana, bisbat de Lombes, regni Francie.

Que omnia et singula in presenti inventario contenta fuerunt comendata per dictum dominum canonicum magnifico domino Onofrio de Esquerrer, domicello, procuratori generali dicti Capituli, qui acceptavit et promissit dare bonum et legale compotum, etcetera; pro quibus obliga omnia sua bona, etcetera; (jurabit?), etcetera.
Testes predicti.

Die XIII septembris 1575

Dictus dominus procuratore restituit inventarium predictum in manu et posse reverendi ac magnifici domini Joannis Besturs, canonici urgellensi, nomine illustris et admodum reverendi Capituli, illud recipiendi, et fuerunt omnia inventa prout sibi fuerunt comendata.

Testes Antonius Caminal de Montferrer et Antonius Serret de Montellà.

Ítem, foren fets de nou dos banchs.

Ítem, un llit de pots y bancs.

Notes

- 1- És el cas de les tesis doctorals de Carles GASCÓN CHOPO (*La disidencia cátera y sus bases sociales en la Cataluña de los siglos XII-XIV*, Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2016), Oliver VERGÉS PONS (*Urgell mil anys enrere. Història política, social i econòmica d'un comtat i de la seva classe dirigent (870-1066)*, Universitat Autònoma de Barcelona, 2017) o Climent MIRÓ I TUSSET (*Territori i economia als monestirs del comtat d'Urgell (800-1100)*, Universitat de Barcelona, 2023).
- 2- Cal destacar de forma molt especial els treballs de mossèn Pere PUJOL I TUBAU, els de mossèn Enric MOLINÉ I COLL i els de Carmen XAM-MAR ALONSO, que va centrar la seva tesi doctoral en aquesta època (*La conflictividad y las formas de control social en el Alt Urgell, siglo XVII*, Universidad de Cantabria, 2016).
- 3- Vegeu-ho per exemple a l'obra enciclopèdica *Catalunya romànica*. Altres publicacions es refereixen a castells medievals, però sense aprofundir en les seves característiques físiques. Vegeu-ho, per exemple, a BECH DURÓ, Enric: *Els castells de la vall de la Vansa i Tuixent. Transformacions socials a l'alta edat mitjana*. La Seu d'Urgell; Salòria, 2018.
- 4- VILLARÓ, Albert: *El Castell de Ciutat*. Inèdit, sense data [exemplar dipositat a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell]. Vegeu-ho també a VIRGILI BELDA, Concha: "La labor de los ingenieros militares en el siglo XVIII en Seo de Urgel", dins SEGOVIA, Francisco; NÓVOA, Manuel (coord.): *El arte abaluartado en Cataluña. Estrategia de defensa en el siglo XVIII*. Madrid: Ministerio de Defensa, 2013, p. 365-397.
- 5- GASCÓN CHOPO, Carles: "«Incastellamento» a la conca alta del Segre (segles IX-XI). Apunts previs per a un estudi", *Interpontos*, III (2014), p. 33-38.
- 6- GAVÍN, Josep Maria: *Inventari d'esglésies. Alt Urgell-Andorra. Volum 18*. [Valldoreix]: Arxiu Gavín, sense data, p. 28.
- 7- Així ho documenta un procés judicial de l'any 1591 conservat a l'Arxiu Capitular d'Urgell, que citarem més endavant. Vegeu-lo transcrit a OBIOLS PERERNAU, Lluís: "Un procés judicial contra bandolers de l'any 1591", *Interpontos* VIII (2024), en premsa.
- 8- VILLARÓ, Albert: "Dos models d'espai agrari pirinenc a finals del s. XV: Montferrer i Bescaran segons el Capbreu del capítol d'Urgell de 1497", *La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Actes del 3r curs d'arqueologia d'Andorra, del 30 de setembre al 4 d'octubre de 1991*. Andorra, Ministeri d'Afers Socials i Cultura del Govern d'Andorra, 1995, p. 104-109.
- 9- VILLARÓ, Albert: "Dos models...", p. 105-106.
- 10- El gener de 1585, en un context de bandolerisme, quan la quadrilla de Galceran Cadell va passar per Alàs, en trobar el portal tancat "posa foch a unes heres que son fora del loch y sen cremaren dues". PUJOL I TUBAU, Pere: "Sant Josep de Calassanç, oficial del Capítol d'Urgell", dins *Obra completa*. Valls d'Andorra: editorial Andorra, 1984 [edició a cura de Joan Riera i Simó], p. 324.
- 11- Els capbreus es conserven a l'Arxiu Capitular d'Urgell (en endavant, ACU), a les unitats d'instal·lació 1.043 (Capbreu Major de diferents llocs del Capítol, de l'any 1497), 1.016 (capbreus de Montferrer dels anys 1515, 1596, 1665 i 1697/1710) i 252 (poblacions del Capítol. Esborrany incomplet de capbreu de Montferrer de l'any 1669). Desgraciadament, a l'Arxiu Històric de Lleida no es conserva el cadastre de Patiño corresponent a Montferrer, que seria una eina d'una gran utilitat per completar i contrastar les informacions extretes dels capbreus de la localitat.
- 12- ACU, Capbreu Major, fol. 23.
- 13- ACU, capbreu de Montferrer de 1665, fol. 102.
- 14- ACU, capbreu de Montferrer de 1697-1710, fol. 10.
- 15- ACU, Capbreu Major, fol. 21v.
- 16- ACU, capbreu de Montferrer de 1515, fol. 28v.
- 17- ACU, capbreu de Montferrer de 1596, fol. 54v.
- 18- ACU, capbreu de Montferrer de 1665, fol. 108v. Suposem que el terme "remota", que no hem trobat enlloc més, procedeix de la paraula "mota". Ja el 1596 Jaume Bernat especificava que la seva casa afrontaba "ab la ramota del castell". ACU, capbreu de Montferrer de 1596, fol. 54v. El capbreu de 1697-1710, tot i que encara manté el terme "remota" en alguna ocasió, utilitza sovint la paraula "mota", i fins i tot, en uns pocs casos, cita com equivalents "lo vall o remota del castell". ACU, capbreu de Montferrer de 1697-1710, fol. 15.
- 19- ACU, capbreu de Montferrer de 1697-1710, fol. 40v.
- 20- La *Catalunya romànica* va documentar un mur d'uns 4 metres de llarg per 2 d'alt amb unes filades "formades amb opus spicatum molt regular, fet amb carreus d'esquist d'uns 30 cm de llarg per deu d'alçada". VILLARÓ I BOIX, Albert: "Castell de Montferrer", *Catalunya romànica*, vol. VI (Alt Urgell i Andorra). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 227.

- 21- Així ho especifica la *Catalunya romànica*, en indicar que es conservaven “restes del recinte emmurallat, amb el basament d’una torre rodona i un llenç de muralla atalussat i amb espitlleres, segurament baix-medievals”. VILLARÓ I BOIX, Albert: “Castell de Montferrer...”, p. 227.
- 22- El 1758 tenim notícia que “el cimiterio está cito delante la misma iglesia parroquial, está murado y cerrado con puerta”. Arxiu Diocesà d’Urgell, visita pastoral de 1758, fol. 72v.
- 23- Vegeu-ne unes poques cites documentals a CASES I LOSCOS, Maria Lluïsa: “Sant Vicenç de Montferrer de Segre”, *Catalunya romànica*, vol. VI (Alt Urgell i Andorra). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 62. El procés de visita de 1575-1576 no ens aporta més informació sobre les característiques arquitectòniques del temple. GASCÓN CHOPO, Carles; XAM-MAR ALONSO, Carmen (eds.): *Les parròquies d’Andorra i l’Alt Urgell al segle XVI. La visita episcopal del 1575-1576 al bisbat d’Urgell*. Montellà-Encamp: Anem, 2022, p. 105, 188.
- 24- ACU, capbreu de Montferrer de 1596, fol. 73v.
- 25- La casa d’Elisabet Batlleuvel, situada en aquest indret, afrontava el 1665 “ab lo portal”. ACU, capbreu de Montferrer de 1665, fol. 135v. Deu ser el “portal de la plassa” amb el que afrontava la casa de Vicenç Huguet, veí de cal Batlleuvel. ACU, capbreu de Montferrer de 1665, fol. 114; capbreu de Montferrer de 1697-1710, fol. 30.
- 26- ACU, capbreu de Montferrer de 1697-1710, fol. 20v.
- 27- Arxiu Diocesà d’Urgell, visita pastoral de 1758, fol. 74.
- 28- El 1697 Lluís Cerqueda tenia una era, situada a la plaça, que afrontava “ab la capella dita d’en Miquel [sic] mitjensant lo camí”. ACU, capbreu de Montferrer de 1697-1710, fol. 14.
- 29- Agraïm aquestes dades inèdites a la generositat de Carmen Xam-mar. Vegeu aquest assumpte tractat àmpliament a l’article d’aquesta autora, en preparació, a *Interpontos VIII* (2024).
- 30- VILLARÓ I BOIX, Albert: “Castell de Montferrer...”, p. 226. Vegeu-ho també a CATALÀ ROCA, Pere: *Els castells catalans*, vol VI (2a part). Barcelona: Rafael Dalmau, 1979, p. 1.238.
- 31- PUJOL I TUBAU, Pere: “El manuscrit de la Vulgata de la catedral d’Urgell”. *Obra completa*. Valls d’Andorra: Editorial Andorra, 1984 [edició a cura de Joan Riera i Simó], p. 196.
- 32- Vegeu-ho a ACU, contractes, capsa 33.
- 33- Molt probablement es tracta del canonge d’Urgell i bisbe auxiliar Joan Martí, que havia estat escollit com un dels “visores operum domorum et aliorum prediorum” del Capítol en els capítols pasquals celebrats el 27 d’abril d’aquell any 1517. ACU, conclusions capitulars de 1493 a 1569, fol. 36. Sobre la seva actuació com a bisbe auxiliar, vegeu BARAUT, Cebrà; CASTELLS, Jesús; MARQUÉS, Benigne; MOLINÉ, Enric: “Episcopologi de l’Església d’Urgell, segles VI-XXI”, *Urgellia*, 14 (1998-2001), p. 129.
- 34- ACU, calaix Capítol i Ciutat, capsa 240.
- 35- Deduïm que es tracta d’Onofre Esquerrer, donzell domiciliat a Son entre 1599 i 1603, quan arrendava pastures a Lleida per a portar-hi bestiar transhumant, o d’un parent proper seu. Onofre d’Esquerrer estava vinculat amb Francesc Esquerrer, senyor de l’Argentera, a la coma de Meià. ABELLA PONS, Jordi; ABELLA ESCUER, Joan; ROS FONTANA, Ignasi; SIMÓ ESPINOSA, Cristina: “El territori de Son. Un entorn humanitzat”, dins GERMAIN I OTZET, Josep: *Els sistemes naturals de les Planes de Son i la Mata de València*. Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, Institució Catalana d’Història Natural, 2010, p. 797. Per altra banda, sabem que un Francesc Esquerrer (fill de Miquel Esquerrer, senyor de l’Argentera) estava casat amb Elisabet, filla de Grau de Castellarnau, senyor de la Bastida d’en Donat (l’actual Farga de Moles). ACU, escrivania de Sant Ot, capítols matrimonials, capsa 38 (any 1538). Sobre els Castellarnau (on es documenten quatre fills de Grau de Castellarnau l’any 1540, però no aquesta filla anomenada Elisabet documentada dos anys abans), vegeu OBIOLS PEREARNAU, Lluís: “Violència i bandolerisme al segle XVI: els assassinats dels Castellarnau d’Enveig a mans dels querolans”. *Era, revista cerdana de recerca*, núm. 1 (2015), p. 173-195.
- 36- L’ús de cargols de mar com a referència sonora en l’àmbit militar encara era habitual a començament del segle XVIII. En el context del final de la Guerra de Successió, uns mesos després de la capitulació de la fortalesa de Castellciutat, sabem que “en el día 23 de enero de 1714 una partida de sediciosos que infestaban el pahíz con el nombre de voluntarios entró muy de mañana en la ciudad de la Seo de Urgel al son de caracoles”. Arxiu de la Corona d’Aragó, Batllia General del Reial Patrimoni (Batllia Moderna), processos, 1718, núm. 1 M (procés del fiscal contra Rafael Cruïlles).
- 37- És interessant comparar l’armament del castell de Montferrer amb el que tenien els castells de Puigcerdà, Querol i la Torre Cerdana el 1564. Cal tenir en compte, però, que tot i la proximitat entre les dues dates, aquestes tres darreres fortaleses eren de titularitat reial, controlaven un dels passos fronterers estratègics per travessar el Pirineu, i disposaven d’una guarnició militar estable, tres aspectes que les diferenciaven notablement del cas de

- Montferrer. Vegeu-ho a SIMON LLEIXÀ, Erola; OBIOLS PEREARNAU, Lluís: "El castell de Puigcerdà: alguns aspectes durant el segle XVI". *Ker, revista del Grup de Recerca de Cerdanya*, núm. 6 (2013), p. 31-38.
- 38- Vegeu-ho, per exemple, a OBIOLS PEREARNAU, Lluís: "1568-1569. Hugonots a l'Arieja". *Era, revista cerdana de recerca*, 4 (2021), p. 69-87.
- 39- ACU, conclusions capitulars de 1570 a 1608, fol. 51.
- 40- El 1583 hi va haver un conflicte a Arfa, amb les persones que no participaven a la manobra del castell de Montferrer traginant pedres des de la pedrera. ACU, processos judicials, capsa 259.
- 41- ACU, capbreu de Montferrer de 1596, fol. 66v.
- 42- ACU, processos judicials, lligall "bandolers", ui 279, any 1591. Vegeu el procés transcrit íntegrament a OBIOLS PEREARNAU, Lluís: "Un procés judicial... Sobre les cobertes d'edificis en forma de terrat vegeu VIOLANT I SIMORRA, Ramon: "Casas antiguas agroganaderas cubiertas con terrado en el Pallars", inèdit, 1949; i AINAUD DE LASARTE, Joan: "Casas con terrado en el Pirineo", *Pirineos*, VII (1952), p. 535-544; ambdòs reproduïts a VIOLANT I SIMORRA, Ramon: *La casa i la llar pallaresa* (1946). Edició a càrrec d'Ignasi Ros i Fontana. Tremp: Garsineu, 2020, p. 235-265. El forn comunal de Montferrer també estava cobert amb terrat, tal com figura en diverses afrontacions dels capbreus de 1665 i 1697-1710.
- 43- En diferents ocasions, durant els primers anys del segle XVII es van fer pagaments menors "per obras del castell de Montferrer", per un poal, per "dues claus y alguns adops al castell", o, el 1615, "a un manyà, per adobar lo collar de una cadena del castell de Monfarrer". ACU, obra 1601-1635 (ui 1.265), fol. 47, 66, 67 i 227v. Un seguiment exhaustiu d'aquesta sèrie documental potser podria aportar informacions d'interès sobre l'evolució de la fortalesa durant aquests anys.
- 44- ACU, poblacions del Capítol, Montferrer, capsa 252.
- 45- Arxiu Comarcal de l'Alt Urgell, Ajuntament de la Seu d'Urgell, Llibre de consells de 1661 a 1707, fol. 320.
- 46- ACU, poblacions del Capítol, Montferrer, capsa 252.
- 47- BURGUEÑO, Jesús; GRAS, M. Mercè: *Atles de la Catalunya senyorial. Els ens locals en el canvi de règim (1800-1860)*. Barcelona: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya i Rafael Dalmau, 2014, p. 24.
- 48- Resulta imprescindible agrair a mn. Benigne Marquès i a Josep Ràbade les facilitats per a la consulta de documentació de l'Arxiu Capitular d'Urgell, a Montserrat Moli (†) algunes informacions concretes facilitades fa una colla d'anys, a Carmen Xam-mar la generositat en compartir dades encara no publicades, a Josep Porredon els intercanvis d'opinió sobre dubtes paleogràfics, i a Elisabet Martín i Maria Rodríguez les indicacions sobre alguns aspectes actuals de Montferrer.
- 49- En les transcripcions s'ha regularitzat l'ús de majúscules i minúscules, la separació de paraules, l'accentuació i l'ús d'apòstrofs segons la normativa actual. També s'ha regularitzat la puntuació del text i s'han desenvolupat les abreviatures.
- 50- Sobre l'anomenat "règim d'Espanya", vegeu CASALS MARTÍNEZ, Àngel: "Estructura defensiva de Catalunya a la primera meitat del segle XVI: els comtats de Rosselló i Cerdanya". *El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*, vol. II, 1996, p. 87-88. CASALS, Àngel: "Instituciones catalanas y presencia militar". *Carlos V. Europeísmo y universalidad*, vol. III, 2001, p. 126-127.
- 51- *Tectum*: 'teulada', en llatí.

